

Ігор Степанович ГУЦАЛ

доктор економічних наук,
професор,
кафедра фінансового менеджменту і страхування,
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКІВ

Гуцал І. С. Теоретико-методологічні аспекти ризик-менеджменту банків. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 4. С. 271-276.

Анотація

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти ризик-менеджменту, окреслено орієнтири стратегічного та корпоративного ризик-менеджменту. Констатовано, що ризик-менеджмент є циклічним процесом, який охоплює такі етапи: класифікацію та ідентифікацію, оцінку, організацію процесу управління ризиками, контроль та моніторинг. Визначальним етапом ризик-менеджменту є ідентифікація ризиків, яка спирається на інформаційне забезпечення процесу їх класифікації. Розглянуто принципи та функції корпоративного ризик-менеджменту.

Ключові слова: *ризик-менеджмент; управління ризиком; управління банківськими ризиками; теорія прийняття рішень; хеджування; стратегічний ризик-менеджмент; корпоративний ризик-менеджмент.*

Ihor Stepanovych HUTSAL

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Department of Financial Management and Insurance,
Ternopil National Economic University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF RISK-MANAGEMENT OF BANKS

Abstract

The theoretical and practical aspects of risk management are considered. The guidelines of strategic and corporate risk-management are outlined. It is stated that risk-management is a cyclical process that involves the following stages: classification and identification, assessment, organization of the risk management process, control and monitoring. The identification of risks is the decisive stage of risk-management. It is based on the information provision of the process of their classification. The principles and functions of corporate risk-management are considered.

Keywords: *risk-management; bank risk management; theory of decision making; hedging; strategic risk management; corporate risk management.*

JEL classification: G21, G32

Вступ

Характерною особливістю розвитку світової економіки є не лише банкрутства окремих компаній та банків, але і кризи державних фінансів окремих країн. Основними факторами, які впливають на кризові явища, є: глобалізація, дерегуляція, розвиток ринку похідних фінансових інструментів та розвиток нових інформаційних технологій. За цих умов фінансові організації, які активно працюють на міжнародних ринках, прийшли до висновку про необхідність щоденної кількісної оцінки можливих втрат як за окремими операціями, так і напрямками бізнесу. Знання потенційних ризиків дозволяє, з одного боку, уникнути можливих втрат, а з іншого – спрямувати капітал в ті сфери діяльності, в яких досягається найкраще співвідношення між ризиком та доходом.

Для вирішення цих завдань і була розроблена спеціальна методологія оцінки та управління ризиками, яка одержала назву ризик-менеджменту.

Проблеми удосконалення процесу управління ризиками привертають увагу як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема: О. В. Васюренка, В. М. Гранатунова, О. В. Дзюблюка, А. М. Мороза, Т. В. Осипенко, А. А. Пересади, Л. О. Примостки, В. Т. Севрука, Н. Є. Соколінської, А. О. Старостіної, Л. М. Темпмана, О. Ширінської, Н. П. Шульги.

Мета та завдання статті

Попри значний внесок вітчизняних фахівців у розробку проблеми управління банківськими ризиками, слід зазначити, що питання ролі ризик-менеджменту в системі управління банком ще не достатньо досліджені. Тому метою нашого дослідження є питання необхідності та доцільності ризик-менеджменту як сегменту системи управління банком. Більше того, дослідження управлінського процесу у сфері банківських ризиків вимагають об'єктивної деталізації. Поверхневі описи системних дій унеможливають практичне застосування теоретичних напрацювань. Так чіткий розподіл процесу управління на окремі етапи ще не є достатнім для розуміння сутності усього процесу та аж ніяк не достатній для формування ефективної системи ризик-менеджменту. Важливим у цьому випадку є пізнання сутності кожного із етапів у процесі управління банківськими ризиками. Тому ми хочемо звернути увагу на практично невисвітлені у літературі проблемні аспекти – формування інформаційної бази системи ризик-менеджменту, а також сутності ідентифікації як складової процесу управління. Саме правильно сформований алгоритм ідентифікації у системі ризик-менеджменту банку, визначає успішність подальшого протікання процесу управління банківськими ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні немає однозначного трактування суті банківських ризиків. Такі науковці та економісти, як Примостка Л. О. і Осипенко Т. В., визначення банківських ризиків пов'язують насамперед з фінансовими втратами, що виникають у разі реалізації певних ризиків [10, с. 30; 2, с. 49].

Пересада А. А. в монографії «Управління інвестиційним процесом» зазначає: «У реальності завжди існують обставини, що виходять з-під контролю, тому що вони носять зовнішній характер. Ці обставини впливають на результати діяльності та визначаються як ризик. Однак потрібно розуміти, що ризик – це не тільки втрати, але й додатковий прибуток, тобто разом із ризиком понести втрати існує альтернатива одержання додаткових доходів (прибутків)» [9, с. 250].

Професор В. М. Усоскін розглядає ризик як невпевненість, пов'язану з важкопередбачуваними подіями. Для банку основні види ризику пов'язані зі структурою його портфеля, підтримкою «оптимального співвідношення між прибутковістю і ризиком, що складає одну із головних і найбільш складних проблем управління банком» [14, с. 26-28].

Вважаємо, що найбільш вдале та змістовне тлумачення ризику здійснене Севрук В. Т.: «Банківський ризик – це певна ситуаційна характеристика діяльності будь-якого виробника, у тому числі банку, що показує невизначеність результату та можливі небажані наслідки у разі невдачі. Такими наслідками, як правило, є недоотримання прибутку, виникнення збитків, наприклад, унаслідок невиконання контрагентом за отриманими кредитами тощо» [11, с. 3].

Немає однаковості у трактуванні термінів «управління ризиками» та «ризик-менеджмент». Так, на думку Темпмана Л. М., «ризик-менеджмент представляє систему оцінки ризику, управління ризиком і економічними (точніше, фінансовими) відносинами, що виникають у процесі цього управління, і містить стратегію і тактику управлінських дій» [13, с. 288].

Гранатунов В. М. зазначає, що: «Управління ризиком можна охарактеризувати як сукупність методів, прийомів і заходів, які дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи для подолання або зниження негативних наслідків настання таких подій» [4, с. 29].

Старостіна А. О. та Кравченко В. А. дають таке визначення: «Ризик-менеджмент – це управління організацією в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на організацію) на основі особливої процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів» [12, с. 10].

Теорія і практика ризик-менеджменту виникла із теорії «управління ризиком», яка в практичній площині отримала назву «теорія прийняття рішень». Проте відмінність ризик-менеджменту від «управління ризиком» має важливу особливість – використання ринкових цін як основного методу оцінки різних видів ризику. У теорії управління ризиком вкрай складно оцінити імовірність схильності фахівця до ризику як вибору правильного рішення, тоді як у ризик-менеджменті на основі ринкових цін та сценаріїв реалізації подій можна з достатньою точністю кількісно визначити ймовірність ризику та втрати за ним.

До ХХ століття існувало два сценарії реалізації ймовірності ризику:

- класична інтерпретація ймовірності як відношення альтернатив до загальної кількості можливих варіантів (ймовірність дорівнювала 1/6 тобто рівна випаданню граней куба);

-
- емпіричне трактування ймовірності як відносної частоти події на основі конкретної, як правило, великої вибірки.

Якщо класична інтерпретація використовувалась у досить обмежених випадках, то емпірична не давала однозначної відповіді на питання, яку серію спостережень потрібно вибрати для визначення відносної величини витрат. Тому з початку 70-х років ХХ ст. для визначення сценаріїв ринкових подій перейшли до застосування об'єктивного ринкового підходу, за яким, замість суб'єктивних оцінок ймовірності, використовували спостереження на ринку за цінами на конкретні активи. Отже, зародження ризик-менеджменту пов'язані із трьома подіями:

- відмова від Бреттон-Вудської системи фіксованих валютних курсів;
- початком роботи Чиказької біржі акціонерів;
- опублікуванням американськими вченими Блеком, Шоулзом і Мертоном моделі оцінки вартості європейських опціонів.

Система вільно плаваючих валютних курсів, а відтак волатильність їх та відсоткових ставок вимагала кількісного виміру та управління валютними та відсотковими ризиками. А стрімкий розвиток Чиказької біржі опціонів створив підґрунтя для розробки американськими вченими теоретичної основи для оцінки та управління ринковими ризиками похідних фінансових інструментів.

За останні роки ХХ століття ризик-менеджмент зазнав трьох якісних змін. Перша (80-90 рр.) – поява вартісної оцінки ризику VaR (вартість під ризиком). Друга (середина 90-х рр.) – оцінка кредитного ризику кредитного портфеля аналогічного концепції VaR для ринкового ризику. Третя (кінець 90-х років) – спроба зробити загальний підхід до кількісної оцінки операційного ризику – «операційного VaR». Можливість кількісного визначення ймовірності ризиків та можливих втрат, зокрема: ринкового, кредитного та операційного, дозволила констатувати про «інтегрований» ризик-менеджмент як філософію стратегічного управління у фінансовому бізнесі. Адже перегляд уявлень стосовно мети ризик-менеджменту із мінімізації та запобігання ризиків на врахування ризиків і управління ними для зниження негативного впливу стала необхідною передумовою для виникнення концепції інтегрованого ризик-менеджменту. Отже, основною ціллю інтегрованого ризик-менеджменту є знаходження оптимального співвідношення між ризиком і дохідністю в масштабах всієї компанії чи фірми [1].

На практиці ця ціль стратегічного управління досягається безпосередньо через визначення оптимального співвідношення між розміром затраченого акціонерного капіталу та прийнятними ризиками. Тому корпоративний ризик-менеджмент дозволяє ефективно вирішити цю задачу на основі «портфельного підходу», який розглядає компанію як певний набір пов'язаних напрямів бізнесу, тобто структурних одиниць [7], для яких відповідно до доходу і ризику доводиться змінювати свій розмір капіталу. А капітал всієї компанії складає сумарний обсяг капіталу структурних підрозділів з урахуванням дефектів диверсифікації, тобто залежно від оптимізації доходу та ризику окремих напрямів бізнесу.

Ризик-менеджмент є безперервним та циклічним процесом, який охоплює такі етапи: створення внутрішньої нормативної бази, класифікацію та ідентифікацію ризиків, оцінку ризиків, організацію процесу управління ризиками, контроль та моніторинг ризиків [7, с. 13]. Окрім цього, управління ризиками повинно містити структурний блок, що складається із двох взаємопов'язаних та рівноцінних складових: підсистеми попередження можливих ризиків та підсистеми ідентифікації ризиків. Так попередження та раннє реагування є можливим лише завдяки тому, що банки при проведенні значних за обсягом операцій досліджують їх специфіку та виявляють можливий комплекс ризиків. Що ж до другого компонента у структурному блоці системи-ризик-менеджменту – ідентифікації, то вона означає встановлення чи визначення тотожності, ототожнення об'єкта пізнання, розпізнавання. Відповідно до цього ідентифікація ризиків є систематичним виявом ризикових ситуацій, що характерні для певного виду діяльності.

Створення внутрішньої нормативної бази є першочерговим етапом, який містить місію, цілі, завдання роботи банку по управлінню ризиками, концепції управління окремими категоріями ризиків, створення профільних підрозділів управління ризиками.

Наступним етапом є класифікація ризиків і на цій основі їх ідентифікація, тобто проведення оцінки існуючих тенденцій, причинно-наслідкових зв'язків розвитку ринкових ситуацій. З позиції сучасної економічної теорії, ідентифікацію ризиків визначають як формування переліку, класифікації і критеріїв ризиків у ринковій ситуації, тобто це виявлення змісту і складу ризику [5, с. 230]. Тому передумовою ефективного процесу ідентифікації банківських ризиків є сформована інформаційна система та раціональна обґрунтована класифікація.

Для вітчизняних банків основними ризиками є: кредитні ризики, ризик ліквідності, ринковий ризик, валютний, ризик зміни відсоткової ставки, операційний ризик, ризик репутації, юридичні ризики та ризики ліквідності [8, с. 6]. У посткризовий період множині ризиків банківських установ доповнюють валютні та фінансові ризики, які входять до групи спекулятивних ризиків, що за своєю сутністю пов'язані з можливістю отримання як позитивного, так і негативного результату їх дії. Слід зазначити,

---

що поглядів та підходів до класифікації банківських ризиків існує надзвичайно багато. Так у зарубіжній банківській практиці найбільш часто використовують видовий та ваговий підходи. Суть видового підходу зводиться до класифікації банківських ризиків залежно від сфери, у якій внаслідок настання таких ризиків банк несе певний збиток, тобто критеріями класифікації виступають можливі причини банкрутства банків. Ваговий підхід базується на формуванні резервів під можливі втрати за банківськими ризиками, які класифікуються залежно від питомої ваги в резервному капіталі (капітал під ризиком). Отже, здійснивши раціональну класифікацію ризиків в управлінському процесі, можна безпосередньо переходити до етапу ідентифікації ризиків, який охоплює формування карт ризиків та виявлення зон ризику. Карта ризику візуально інтерпретує ризики по категоріях і сумах, що характерні для кожного підрозділу, відділу, департаменту чи філії. На основі цих карт ризику визначається загальне відношення дохідності до ризику і, таким чином, отримуємо деталізовану до елементарної ризикової події класифікацію, де кожному фактору, структурному елементу банку чи сфери діяльності, буде відповідати певна величина ризику як складова подальшого етапу управління ризиками. Щодо виявлення зон ризику, то залежно від величини можливих фінансових втрат розрізняють: безризикову зону, в якій фінансових втрат практично немає; зону допустимого ризику, де можливі фінансові втрати в обсязі розрахункової суми прибутку; зону критичного ризику, в якій можливі фінансові втрати в обсязі розрахункової суми валового доходу; зону катастрофічного ризику, у якій можливі фінансові втрати в обсязі суми власного капіталу.

Після ідентифікації слід проводити оцінку ризиків як кількісну, так і якісну. Якісна оцінка полягає у виявленні джерел ризику і тому потребує ґрунтовних знань та досвіду роботи. Кількісна оцінка визначається на основі методів: статистичного, методу експертних оцінок, імітаційного моделювання та VaR методу.

Організація процесу управління ризиками передбачає застосування наступних методів: відмови від ризику, мінімізації ризику, передачі ризику (хеджування, страхування та гарантії) [7, с. 10].

У сучасній практиці найбільш часто використовуваними із перерахованих методів є: страхування, хеджування та договори гарантії і поруки.

Страхування належить до методів передавання ризику через укладення договору, у якому в ролі боржника виступає страхова компанія. Цей метод найчастіше використовується банками в Україні. Майже всі страхові компанії пропонують різні програми страхування, що дозволяють захистити банки від багатьох ризиків, пов'язаних з їх діяльністю.

Хеджування дозволяє банку ліквідувати як ризик, так і можливість отримання додаткового прибутку: якщо умови чи події будуть сприятливими з погляду об'єкта хеджування, будь-який прибуток автоматично перекриватиметься збитками від інструменту хеджування. Взагалі хеджування – спосіб зниження ризику втрат, зумовлених несприятливими для продавців чи покупців коливаннями ринкових цін. Тому хеджування може бути застосоване лише до цінних ризиків. Такий метод хоч і є ефективним, але позбавляє прибутку, тому рідко використовується вітчизняними банками.

Одним із способів передавання банківських ризиків є укладення договорів гарантії та поруки. За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним своїх зобов'язань. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржника.

Після вибору методів управління ризиками необхідно здійснювати контроль за ризиками, зокрема: виявлення ознак проблемності, формування управлінської звітності, дотримання лімітів тощо. Паралельно на всіх етапах ризик-менеджменту слід проводити моніторинг ризиків, який передбачає систему раннього реагування, аудиту ризиків тощо.

Слід зазначити, що основним принципом, який лежить в основі корпоративного ризик-менеджменту, є єдиний і послідовний підхід щодо прийняття рішень у трьох сферах процесу управління:

- стратегічному плануванні (присутність на ринку, в напрямках діяльності, розширення / звуження присутності);
- ціноутворення на фінансові послуги;
- відповідальність та мотиваційність керівників функціональних підрозділів за прийняття рішень.
- Для банків як посередників фінансового ринку ці напрями визначають такі основні функції:
- визначення схильності до ризику, тобто профілю ризику як стратегічного напрямку присутності на ринку;
- управління профілем ризику у функціональних підрозділах (стратегія напрямів діяльності);
- створення інформаційної системи прийняття рішень для керівництва банку;
- упровадження системи оцінки результатів діяльності відповідальних осіб.

Формулювання схильності до ризику є не самоціллю, а необхідною умовою для визначення пріоритетних та стратегічних напрямів бізнесу. Однак на практиці прийняття такого рішення є

надзвичайно важким, адже якщо напрями бізнесу є рентабельними з урахуванням ризику, то вони вважаються і пріоритетними, проте одночасне їх здійснення в масштабах банку є недоцільним з огляду оптимальності масштабів діяльності.

Кожен напрям бізнесу характеризується власним «профілем ризику», зокрема обслуговування корпоративних клієнтів, фізичних осіб чи операцій на фондовому ринку. Тому відмінності профілів ризику (ризик концентрації портфеля, ризик зниження рентабельності послуг тощо) потребує резервування цілком певного обсягу капіталу. Створення інформаційної системи прийняття рішень та оцінка результатів діяльності відносяться швидше за все до культури ризик-менеджменту організації, позаяк корпоративна культура передбачає делегування повноважень на низові рівні управління, мотивацію їх діяльності та інформованість зацікавлених осіб про політику організації в галузі управління ризиком. Але в основі корпоративної культури лежить принцип спільного відношення до ризику і відповідно до корпоративних цінностей та пріоритетів на основі достатньої компетенції основного персоналу, тобто його освіти та набутого досвіду.

На сьогодні значних успіхів в управлінні ризиками досягли потужні міжнародні банки, які першими зрозуміли необхідність і значення впровадження системи ризик-менеджменту для успішного розвитку кредитної установи в сучасних умовах [6, с. 36].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, ризик-менеджмент можна розглядати як форму ділової відповідальності на всіх рівнях управління, нерозривно пов'язану із основною діяльністю банку, в основу якої покладено кількісну оцінку сукупного ризику та його декомпозицію за окремими видами ризиків та напрямках діяльності.

Необхідність ризик-менеджменту викликана, по-перше, волатильністю валютних курсів та оптимізацією кредитного портфеля, а по-друге, визначенням ймовірності втрат при врахуванні таких видів ризиків.

Доцільність ризик-менеджменту в практичній площині визначається послідовним підходом до прийняття рішень у трьох сферах управління: стратегічному плануванні, в ціноутворенні на фінансові послуги, у відповідності та мотиваційності персоналу за прийняття рішень.

Поряд з цим, для забезпечення ефективного функціонування ризик-менеджменту потрібно створити інформаційну систему прийняття рішень та розробити систему оцінок результатів діяльності персоналу, що є основою ділової відповідальності за управління ризиками на всіх рівнях управління банком. Інформаційна система ризик-менеджменту є функціональним компонентом, що забезпечує процес безперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформаційних показників, які необхідні для підготовки ефективних управлінських рішень щодо нейтралізації ризиків [3, с. 37]. Поняття інформаційна система містить усі ресурси банку, що можуть бути використані для отримання, зберігання, обробітку, передачі і застосування інформації. До складу інформаційних систем можна віднести: комп'ютерні системи, системи передачі даних, оргтехніку, документацію, аудіо- та відеоінформацію на різноманітних носіях.

Список використаних джерел

1. Примостка Л. О., Лисенок О. В., Чуб О. О. Банківські ризики: теорія та практика управління. Київ : КНЕУ, 2008. 456 с.
2. Коробов Ю. И., Рубин Ю. Е., Солдаткин В. И. Банковский портфель – 2. Москва: Сомтек, 1996. 315 с.
3. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками. Київ: Ника-Центр, 2006. 448 с.
4. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: учеб, пособие. Москва: Изд-во «Дело и сервис», 1999. 112 с.
5. Довгань Ж. М. Фінансовий менеджмент в банку. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 306 с.
6. Іванілова О. А. Впровадження системи ризик-менеджменту в діяльність комерційних банків. *Інвестиції: практика та досвід*. №7. 2011. С. 33-36
7. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування ризик-менеджменту України : затв. постановою Правління НБУ №361 від 02.08.2004 р. URL : <http://bank.gov.ua>.
8. Методичні вказівки з інвестування банків «Система оцінки ризиків»: затв. постановою Правління НБУ від 15.03.2004 р.
9. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. Київ: Лібра. 2002. 472 с.
10. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник. Київ: КНЕУ, 2004. 468 с.
11. Севрук В. Т. Банковские риски. Москва: Дело, 1995. 72 с.
12. Старостіна А. О., Кравченко В. А. Ризик-менеджмент: теорія та практика. Київ: ЮЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. 200 с.
13. Тэпман Л. Н. Риски в экономике: учеб. пособие для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 380 с.
14. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк. Управление и операции. Москва: ИПЦ Вазар-Ферро, 1994. 354 с.

References

1. Prymostka L. O., Lysenok O. V., Chub O. O. (2008). *Bankivs'ki ryzyky: teoriya ta praktyka upravlinnya*. Kyiv : KNEU.
2. Korobov Yu. Y., Rubyn Yu. E., Soldatkyn V. Y. (1996). *Bankovskyy portfel' – 2*. Moscow: Somttek.
3. Blank Y. A. (2006). *Upravlenie fynansovymi riskami*. Kyiv: Nyka-Tsentr.
4. Hranaturov V. M. (1999). *Ekonomicheskyy risk: sushchnost', metody izmereniya, puti snizheniya*. Moscow: Delo i servis.
5. Dovhan' Zh. M. (2006). *Finansovyy menedzhment v banku*. Ternopil': Ekonomichna dumka.
6. Ivanilova O. A. (2011). *Vprovadzhennya systemy ryzyk-menedzhmentu v diyal'nist' komertsiynykh bankiv. Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 7, 33-36.
7. *Metodychni rekomendatsiyi shchodo orhanizatsiyi ta funktsionuvannya ryzyk-menedzhmentu Ukrayiny*. (2004). zatv. postanovoyu Pravlinnya NBU #361 vid 02.08.2004 r. URL : <http://bank.gov.ua>.
8. *Metodychni vkazivky z investuvannya bankiv «Systema otsinky ryzykiv»*. (2004). Postanova Pravlinnya NBU vid 15.03.2004 r.
9. Peresada A. A. (2002). *Upravlinnya investytsiynym protsesom*. Kyiv: Libra.
10. Prymostka L. O. (2004). *Finansovyy menedzhment u banku*. Kyiv: KNEU.
11. Sevruk V. T. (1995). *Bankovskie riski*. Moscow: Delo.
12. Starostina A. O., Kravchenko V. A. (2004). *Ryzyk-menedzhment: teoriya ta praktyka*. Kyiv: Politekhnik.
13. Tepman L. N. (2002). *Riski v ekonomike*. Moscow: YuNYTY-DANA.
14. Usoskyn V. M. (1994). *Sovremennyy kommercheskiy bank. Upravlenie i operatsii*. Moscow: Vazar-Ferro.

Стаття надійшла до редакції – 11.11.2018 р., прийнята до друку – 19.11.2018 р.